

НАЦІОНАЛЬНА ЗЛАГОДА ТА ПРИМИРЕННЯ: ТЕОРІЯ ТА ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД

Щербина Н.Ф., Махінла Ю.Б.

Одеський національний економічний університет

В статті автори розглядають теоретичні підходи та найвагоміші прецеденти політики національної злагоди і примирення, що мали місце у країнах Європи та світу впродовж новітнього часу. Висвітлюються такі питання, як місце та роль загальнонаціонального діалогу в процесі досягнення широкого компромісу у найважливіших питаннях життєдіяльності суспільства. Особлива увага приділяється політичним лідерам, що очолювали процеси національного порозуміння, особиста воля яких іноді ставала вирішальним фактором у досягненні позитивного результату. Простежуються ключові форми і методи взаємодії владних структур та опозиційних політичних сил у ході здійснення політики національного примирення.

Ключові слова: національна злагода, національне примирення, політичні лідери, круглий стіл, переговорний процес, стратегічний компроміс, загальнонаціональний діалог, мирна трансформація.

Постановка проблеми. Безпрецедентні у найновішій українській історії події, драматичні й навіть трагічні за своїм характером, змушують мислячу частину суспільства, духовну, інтелектуальну еліту, наукові кола до пошуку виходу із ситуації, що склалася. Вкрай актуальним видається звернення до гуманістичного досвіду, накопиченого європейською та світовою цивілізацією, що постав альтернативою агресії, розпалюванню ненависті і ворожнечі, застосуванню примусу і насилля.

Формулювання цілей статті. З'ясування теоретичних основ процесу національного примирення та аналіз найбільш значимих прецедентів практичного втілення механізмів національної злагоди у країнах Європи та світу у новітній період становлять мету нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні аспекти даної проблематики висвітлені в історичних, політологічних дослідженнях, в аналітичних матеріалах засобів масової інформації, в публіцистичних працях. Зокрема, слід відзначити наукові й науково-популярні роботи Ю. Шаповала, М. Писарчука, Н. Мачарашвілі, І. Філатової, А. Давидсона, Д. Томильцевої, А. Шапіро, М. Павлової-Сильванської, Н. Бухаріна, С. Кувалдіна, А. Макаркина, Я. Хмелевської, Г. Волкової, А. Дементьєвої, А. Красикова, В. Заболотного.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Насильство часто приносить негайні наслідки. Народи нерідко здобували незалежність у борні. Та попри всі тимчасові перемоги, насильство ніколи не приносить постійного миру. Воно не вирішує жодних соціальних проблем, воно просто створює нові й значно заплутаніші проблеми. ...Через віки лунає голос, мовлячи до кожного потенційного Петра: «Сховай свого меча». Історія рясніє прикладами занепаду і краху держав, які не схотіли підкоритися цьому наказові», – писав М.Л. Кінг [1, с. 115-116]. Історичний досвід новітнього часу засвідчив, що причини суспільних конфліктів загалом з'ясовані – це протиріччя довкола потреб та інтересів різних спільнот, які можуть доводитися радикальними ідеологами до крайньої межі й призводити врешті до розколу суспільства, до серйозної трансформації масової свідомості. В таких умовах масштабний конфлікт стає майже неминучим. Ефективний політичний вихід з нього – в добре підготовлених й організованих переговорах, що дозволяють або сумістити конфліктуючі потреби та інтереси, або знайти більш широкі потреби та інтереси, реалізація яких задовольнила б конфліктуючі сторони на більш високому рівні. Більш складним варіантом виходу з кризи видається організація продуманої системи соціально-політичних акцій, що дозволяють або зо-

всім вийти з конфлікту однієї із сторін, або знайти той рівень компромісу, який дозволяє «зберегти обличчя» (у вигляді основних потреб та інтересів), але не допускає взаємного винищення. В практиці ХХ століття ці питання об'єднані в історико-політологічну проблематику національного примирення й національної злагоди.

Національне примирення – це комплексний соціально-політичний та політико-психологічний процес, що включає широкий набір різноманітних, передовсім соціально-політичних заходів, що мають на меті припинення внутрішньонаціонального, внутрішньодержавного чи регіонального конфлікту, умиротворення тієї чи іншої території, досягнення згоди між конфліктуючими сторонами, насамперед припинення бойових дій і збройних акцій протигорчих сил, встановлення національного миру та злагоди.

Слід зазначити, що на 41-й сесії Генеральної асамблеї ООН у 1988 р. політика національного примирення була офіційно визнана базовою моделлю врегулювання внутрішньонаціональних і регіональних конфліктів.

У політико-психологічному відношенні найбільш значимими є три аспекти процесу національного примирення. По-перше, в стратегічному відношенні це один з найбільш очевидних шляхів матеріалізації ідей неконфронтаційного політичного мислення. По-друге, в реалістичному плані, це найбільш конструктивний засіб розблокування цілого ряду хронічних внутрішніх національних, а також міжнародних й навіть регіональних конфліктів й, в цілому, зниження глобального протистояння у світі. По-третє, національне примирення – одна з найбільш продуктивних можливостей розвитку соціальних процесів в тих країнах, де розпочаті тими чи іншими силами перетворення (до яких можна віднести будь-яку революцію, комплекс реформ, тощо) зіштовхнулись з нездоланими відразу труднощами.

Національна злагода – широке узагальнююче поняття, у загальноприйнятому вжитку визначає, передовсім, політико-психологічні результати та наслідки ефективної й конструктивної загальнонаціональної внутрішньої політики (політики національної злагоди) – стан гармонійних взаємовідносин і успішної взаємодії різних національно-етнічних, соціальних, політичних та інших сил зазвичай в межах одного державного утворення; єдність всієї нації або різних груп, що складають населення багатонаціональної держави, стосовно певного, життєво важливого питання: результат успішного розвитку процесів, що передбачаються політикою національного примирення.

Національна злагода як довготривалий стан і основа розвитку спільноти базується на адекват-

ній саме для даної спільноти, зрозумілій і такій, що влаштовує всіх її членів, політиці. Зазвичай вона включає в себе постійний пошук і досягнення взаємоприйнятних компромісів в питаннях цілеспрямованого й збалансованого розвитку держави, яке задовольняло б стратегічні й, в певних межах, тактичні інтереси всіх існуючих в межах цього суспільства груп. Така політика також передбачає наявність спеціальних механізмів переговорного характеру (зазвичай вбудованих в механізми здійснення влади), що забезпечують мирне врегулювання існуючих конфліктів і суперечностей на демократичній основі.

Національна злагода як стан порозуміння та єдності з якогось одного питання функціонування держави зазвичай являє собою реакцію масової свідомості та переважної більшості соціально-політичних сил країни на такі політичні рішення чи дії, які задовольняють більшість сформованих в спільноті інтересів та уявлень про можливість вирішення даного спектру проблем. Прикладом досягнення національної згоди можна вважати укладений в 1989 р. провідними політичними силами Тунісу Національний пакт заради примирення і злагоди, в розробці якого брали участь також і фахівці-психологи. Зміст цього політико-правового документу зводився до угоди відносно перспективних напрямків розвитку держави, суспільства після того, як був відсторонений від влади попередній президент Х. Бургіба. Даний підхід отримав схвалення як з боку еліт, так і з боку широких верств населення.

Засобами підготовки і досягнення національної згоди в таких ситуаціях зазвичай є «круглі столи» за участі максимально широкого кола політичних партій та рухів, що представляють переважну більшість членів суспільства. Характерним прикладом може слугувати Круглий стіл комуністів ПОРП і опозиційних щодо неї сил, що відбувався в 1989 р. у Польщі. Він привів до вагомих результатів, було досягнуто згоди стосовно переходу до нових форм соціально-економічного і політичного устрою країни [2, с. 71].

Круглий Стіл (польською Okrągły Stoł) – це фактично переговори між офіційною владою Польської Народної Республіки та опозиційним профспілковим об'єднанням «Солідарність». Ці історичні перемовини проходили у Варшаві 6 лютого – 5 квітня 1989 р. й завершилися угодами щодо легалізації «Солідарності» та політичної реформи. Домовленості Круглого столу в кінцевому рахунку призвели до глибоких політичних і економічних змін в країні, демонтажу однопартійного режиму ПОРП, переходу Польщі до демократії та ринкової економіки, виникненню Третньої Речі Посполитої.

У ході дискусій обговорювалися три блоки питань: політична реформа, соціально-економічна політика, профспілковий плюралізм. Найбільш гострі суперечки викликали такі проблеми, як форми діяльності незалежних профспілок, процедура багатопартійних виборів, допуск опозиції до ЗМІ, структура майбутнього парламенту, повноваження нового глави держави, підвищення заробітної плати та індексація доходів населення.

Незважаючи на негативне ставлення радикальних сил, в цілому Круглий стіл 1989 р. уможливив у новітній Польщі адекватний політичний компроміс, що дозволив без насильства перейти до нового суспільного ладу [3, с. 47].

У даному контексті слід наголосити й на подібних технологіях пошуку виходу з політичної кризи в Угорщині. Угорські круглі столи (Kerekasztaltargyalasok) – це низка впорядкованих перемовин між правлячою УСРП, діючою владою та опозицій-

ним УДФ в Угорській Народній Республіці, проведених влітку і восени 1989 р. Діалог сторін відбувався за вже відпрацьованою польською моделлю. Результатом напружених дебатів стала угода щодо проведення вільних багатопартійних виборів до парламенту, що мало своїм наслідком зміну державно-політичного ладу в країні.

Продуктивними є й механізми прямої демократії, до яких можна віднести спеціальні процедури загальнонаціональних референдумів з тих чи інших життєво важливих питань, загальнонаціональні плебісцити у вигляді опитувань населення, існуючі в ряді країн традиції «загальнонародного обговорення» тих чи інших життєво важливих проблем чи документів конституційного, політико-правового характеру.

Національна злагода як наслідок розвитку процесів національного примирення являє собою, передовсім, психологічну демілітаризацію масової свідомості, згоду всіх основних груп і прошарків суспільства відносно необхідності вирішення існуючих спірних питань мирним шляхом і готовності до швидкого припинення збройних конфліктів. Така національна згода є платформою для встановлення загальнонаціонального миру і виражає собою широкий попередній консенсус поглядів, позицій і точок зору, що виключає лише завідомо «непримиренні» напрями. Визначний мислитель і гуманіст ХХ століття М. Ганді вважав, що боротьба має завершуватися не знищенням супротивника, а синтезом, що долає висхідні, крайні позиції кожної з сторін. Він запропонував магістральний шлях неруйнівного, творчого розв'язання конфліктів як всередині країни, так і в міжнародних відносинах. Стратегія і тактика «сатьяграхі» Ганді була спрямована не на винищення опонента, а на ліквідацію самої конфліктної ситуації, трагічної невірності суперечностей між ворогуючими сторонами [4, с. 25].

Подібний підхід до національної згоди сприяв досягненню позитивного результату в ході серії неформальних зустрічей представників основних кхмерських сторін – внутрішньополітичних сил Кампучії (Камбоджі), що встали, при всіх багаточисельних розбіжностях і суперечностях у своїх поглядах, на шлях політики національного примирення, однак виключивши з числа можливих партнерів представників найбільш екстремістського угруповання Пол Пота – Йенг Сарі, відповідального за допущений в період свого правління геноцид в країні.

Національна злагода в контексті політики національного примирення пов'язана як з початковими етапами цієї політики – угодою відносно необхідності досягнення примирення, так і з етапами її здійснення. Національна злагода є необхідним фоном розвитку і поглиблення процесів примирення. Тим більше вона пов'язана з кінцевими результатами такої політики – угодою відносно форм і перспектив мирного, безконфліктного функціонування держави. В стратегічному плані, весь процес національного примирення постає як процес розробки та поетапного втілення в життя політичної психології національної злагоди.

В цьому відношенні слід мати на увазі, що окрім так званих «нульових варіантів» національної злагоди, в яких процес досягнення згоди розвивається «з нуля», з моменту повної розбіжності інтересів в загальнонаціональному масштабі й початкових етапів національного примирення, можливим є й інший, більш продуктивний, превентивний варіант. Так, превентивна стратегічна національна згода в Уругваї в 1989 р. була встановлена у зв'язку з серйозною проблемою, але з цілком конкретного питання. В результаті закликів і відповідних політичних дій ново-

го президента Х.М. Сангінетті, демократично обраного після довготривалої низки військових диктатур, до національного примирення і забуття негативного минулого, в ході загальнонаціонального референдуму країні потрібно було вирішити питання про те, чи амністувати тих осіб, які були задіяні в здійсненні репресій в період диктатури. Суспільство знаходилося на межі розколу, який міг призвести до непередбачуваних наслідків. Заклики до національної злагоди заради майбутнього країни, збереження єдності та консолідації всіх сил для конструктивного, творчого розвитку мали дієвий ефект: в ході референдуму перемогла стримана, примиренська лінія.

Заслугує на увагу й історичний досвід мирної трансформації расистського режиму в Південній Африці [5]. В результаті загальних виборів 1994 р. до влади в ПАР прийшов Африканський національний конгрес, партія, заснована ще в 1912 р., що представляла інтереси чорношкірого населення Південної Африки. Президентом ПАР став лідер АНК Нельсон Мандела. Було сформовано коаліційний уряд національної єдності, розпочата реалізація програми реконструкції та розвитку, покликаної розв'язати проблеми, що накопичилися в ПАР за період апартеїду. В 1995 р. була прийнята нова конституція ПАР. Урядом була створена Комісія правди і примирення (Truth and Reconciliation Commission), завданням якої стало висвітлення злочинів апартеїду, покарання винуватих та компенсації потерпілим. Багато свідків, що виступили перед комісією і добровільно розповіли про свою участь в злочинах апартеїду, були амністовані.

Комісія з відновлення правди і примирення стала одним з найпереконливіших прикладів проведення політики національної злагоди. Комісія розпочала свою роботу на початку 1996 р. під керівництвом архієпископа Д. Туту. Це була одна з найважливіших спеціальних комісій, створених урядом національної єдності, завданням якої було розслідування злочинів, скоєних під час багаторічного правління Національної партії. Передбачалось, що комісія стане своєрідним форумом, який буде сприяти подоланню розбіжностей в південноафриканському суспільстві з приводу складного історичного минулого країни. Після більш ніж двох років слухань, в жовтні 1998 р., комісія оприлюднила остаточний п'ятитомний звіт. Комісія встановила, що Національна партія та її керівництво, відповідно як і її супротивники, винуваті у масових порушеннях прав людини.

Визначну роль в процесі національного діалогу відіграв архієпископ Десмонд Туту, що був головою Комісії правди і примирення (працювала в ПАР в 1995-1998 рр.). Ця непересічна інституція слугувала встановленню правди про злочини апартеїду, відновленню мирних відносин всередині країни та наданню амністії тим, хто щиро розкається. Сама концепція Комісії правди і примирення складає альтернативу концепції Нюрнберзького процесу в історичній практиці відновлювального правосуддя.

Класичним прикладом політики національного примирення став мирний демонтаж франкізму (в радянській і російській історіографії частіше використовується термін в однині – «пакт Монклоа») [6]. Однак слід враховувати те, що між урядом А. Суареса, провідними політичними партіями та профспілками були досягнуті й підписані декілька угод (пактів), найважливіші з яких – пакт щодо подолання економічної кризи шляхом прийняття стабілізаційних заходів, а також пакт про законодавчі й політичні дії на етапі переходу до демократії. В силу цього більш обґрунтованим є використання терміну у множині – «пакти Монклоа» від жовтня

1977 р., що відповідає й іспанській історіографічній традиції – «Pactos de la Moncloa» [7].

Друга половина 1977 й весь 1978 р. проходили під знаком розробки демократичної конституції країни. Одночасно з цим центральним завданням перехідного періоду були здійснені нові, критично важливі демократичні перетворення. Зокрема, був проведений наступний етап амністії для засуджених з політичних мотивів, розпочата адміністративно-територіальна реформа, що передбачала надання широкої автономії регіонам, в першу чергу Каталонії та Країні Басків.

Мирний перехід від авторитаризму до демократичної моделі розвитку в Іспанії зумовили значною мірою саме пакти Монклоа. 8-9 жовтня 1977 р. в урядовій резиденції Монклоа був проведений «круглий стіл» представників політичних партій та профспілок з метою досягнення консенсусу з ключових питань внутрішньої політики. На обговорення була винесена розлога урядова доповідь та план заходів щодо подолання кризи. Після дебатів стосовно плану і внесення до нього змін учасники «круглого столу» – Голова Ради міністрів А. Суарес, Ф. Гонсалес (Іспанська соціалістична робітничка партія), С. Каррільо (Комуністична партія Іспанії), М. Фрага Ірібарне (Народний альянс), Е. Тьерно Гальван (Народна соціалістична партія), Л. Кальво Сотело (Союз демократичного центру) – поставили свої підписи під підсумковим документом зі скромною назвою «Резюме виконаної роботи».

Сутність економічної частини пактів Монклоа склав своєрідний компроміс: ліві сили погодились з обмеженням зростання заробітної плати до рівня інфляції, а праві – з проведенням прогресивної податкової реформи. Були узгоджені заходи, що дозволяли компаніям достатньо вільно звільняти робітників. Тим самим руйнувався негласний «соціальний пакт» часів франкізму, коли робітники вимушено підтримували політичний спокій в обмін на гарантії проти звільнення. Зі свого боку, уряд зобов'язувався покращити державну систему соціального забезпечення і ввести в дію профспілкові права і свободи у відповідності з основними конвенціями Міжнародної організації праці.

Політична частина пактів Монклоа передбачала встановлення парламентського контролю над засобами масової інформації, перегляд кримінального та інших кодексів в напрямку їх пом'якшення, розробку низки законопроектів, що визначали новий, менш жорсткий порядок проведення масових зборів і маніфестацій, демократизацію закону про громадський порядок та реорганізацію сил національної безпеки.

Пакти Монклоа стали справжнім і дієвим компромісом: кожна зі сторін погодилась на певні поступки в ім'я досягнення спільної мети – стабілізації режиму представницької демократії. Їх підписання допомогло уникнути колапсу іспанської економіки на ключовому етапі переходу до демократії, створити атмосферу цивілізованого співіснування основних політичних сил країни. В подальшому ці домовленості та принципи були втілені у конституційному законодавстві, що дозволило остаточно утвердити Іспанію в якості парламентської демократії західноєвропейського типу.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Як видається, теорія і практика національного діалогу, результатом якого стає досягнення широкого компромісу, національної злагоди та примирення, мають бути більш глибоко осмислені й впроваджені в суспільно-політичні реалії сучасної України. Питання політичної ефективності теорії і практи-

ки національної злагоди та примирення, морально-етичних, психологічних вимірів проблеми, досягнення стратегічного компромісу в українському суспільстві, переходу до логіки загальнонаціонального діалогу потребують подальших й ґрунтовних наукових розробок в політичній та історичній науці.

Список літератури:

1. Кінг М.Л. Великий крок до свободи // Невичерпність демократії: Видатні діячі минулого і сучасності про вільне, демократичне суспільство і права людини / Упоряд. О.І. Терех, Я.Г. Оксюта. – К.: Укр. письменник, 1994. – С. 114-121.
2. Павлова-Сильванская М.П. Феномен Валенсы // Политические портреты / Сост. Н.М. Маслова. – М.: Международные отношения, 1991. – С. 55-75.
3. Бухарин Н.И. Он никогда не уклонялся от ответственности // Политические портреты / Сост. Н.М. Маслова. – М.: Международные отношения, 1991. – С. 35-54.
4. Заболотный В.М. Мохандас Карамчанд Ганди // Деятели национально-освободительного движения: Политические портреты. Вып. 1 / Под ред. А.А. Искендерова. – М.: Изд-во УДН, 1989. – С. 7-27.
5. Филатова И.И., Давидсон А.Б. Национальная политика и национальные отношения в ЮАР после 1994 года // Электронный портал: Режим доступа: <http://refdb.ru/look/1576401.html>.
6. Красиков А.А. Испания после Франко. – М.: Знание, 1982. – С. 12-28.
7. Волкова Г.И., Дементьева А.В. Политическая история Испании. – М.: Высшая школа, 2005.
8. Писарчук М. Пакт Монклоа: испанский урок для Украины // Электронный портал: Режим доступа: http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=14737.
9. Шаповал Ю.И. Примирение по-испански // Электронный портал: Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/obshchestvo/primirenie-po-ispanski>.
10. Мачарашвили Н. Отказ от «карательной» модели восстановления справедливости: идет ли Грузия по пути международного опыта национального примирения? // Электронный портал: Режим доступа: http://www.ca-c.org/c-g/2007/journal_rus/c-g-3/02.shtml.
11. Устинов А. Испания после Франко: О проблемах национального примирения после франкизма // Электронный портал: Режим доступа: <http://www.barometer.kg/obshchestvo/15200-ispaniya-posle-franko-o-problemax-nacziionalnogo-primireniya-posle-frankizma.html>.
12. Макаркин А. Круглый стол: польский опыт // Электронный портал: Режим доступа: <http://www.ej.ru/?a=note&id=11685#>.
13. Хмелевская Я. Цена «круглого стола» // Электронный портал: Режим доступа: <http://www.ej.ru/?a=note&id=11712>.
14. Кувалдин С. Какой путь демократизации подходит России: польский, чешский или венгерский // Электронный портал: Режим доступа: http://slon.ru/world/vostochnoevropeyskie_revolyutsii-750657.xhtml.
15. Национальное примирение: две попытки Испании // Электронный портал: Режим доступа: <http://penza.bezformata.ru/listnews/primirenie-dve-popitki-ispanii/22489262/>.
16. Шапиро А.С. Возможно ли преодоление «события на пределе»? Приговор и примирение // Электронный портал: Режим доступа: <http://zavantag.com/docs/3594/index-145486.html>.
17. Томильцева Д.А. Прощение: социально-политическая эволюция проблемы в XX веке // Электронный портал: Режим доступа: <http://www.socionauki.ru/journal/articles/145260/>.

Щербина Н.Ф., Махинла Ю.Б.

Одесский национальный экономический университет

НАЦИОНАЛЬНОЕ СОГЛАСИЕ И ПРИМИРЕНИЕ: ТЕОРИЯ И ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ

Аннотация

В статье авторы рассматривают теоретические подходы и наиболее важные прецеденты политики национального согласия и примирения, имевшие место в странах Европы и мира в течение новейшего времени. Освещаются такие вопросы, как место и роль общенационального диалога в процессе достижения широкого компромисса по наиболее важным вопросам жизнедеятельности общества. Особое внимание уделяется политическим лидерам, стоявшим во главе процессов национального взаимопонимания, личная воля которых иногда становилась решающим фактором в достижении позитивного результата. Прослеживаются ключевые формы и методы взаимодействия властных структур и оппозиционных политических сил в ходе осуществления политики национального примирения.

Ключевые слова: национальное согласие, национальное примирение, политические лидеры, круглый стол, переговорный процесс, стратегический компромисс, общенациональный диалог, мирная трансформация.

Shcherbyna N.F., Makhinla Y.B.

Odessa National Economic University

NATIONAL CONSENSUS AND RECONCILIATION: THEORY AND HISTORICAL EXPERIENCE

Summary

In the article, the authors examine the theoretical approaches and the most important precedents of the policy of the national consensus and reconciliation that took place in Europe and the world during the newest time. The paper covers issues such as the place and role of national dialogue in the process of achieving broad compromise on the most important issues for the society. Special attention is paid to political leaders who stood at the head of the national processes of mutual understanding, whose personal will sometimes became a decisive factor in achieving a positive outcome. The authors tracked key forms and methods of interaction between government agencies and the opposition political forces in the implementation of the policy of national reconciliation.

Keywords: national consensus, national reconciliation, political leaders, roundtable, negotiations, strategic compromise, national dialogue, peaceful transformation.